

IERARHII BISERICII ORTODOXE CONSEMNAȚI PE FILELE CĂRȚII VECHI ROMÂNEȘTI DIN JUDEȚUL MUREȘ

DE LA SAVA BRANCOVICI LA VASILE MOGA

Elena Mihu

„Biserica este singurul sălaș al lucrurilor frumoase.” (N. Iorga)

Înalții ierarhi prin binecuvântarea și strădania lor, împreună cu protopopii, cu preoții și cu toți poporenii au cumpărat cărți, din cămara domnească de la Iași, din târgul Sucevei, de la Râmnic și București, sau din crâiasca tipografie a Blajului. Românii din inima Transilvaniei, de pe Mureș, Niraj, Târnave și Câmpie le așteptau, pentru că ea, cartea românească, a avut nu numai rol de unificator al limbii ci și de întărire a rezistenței în credința strămoșească.

La nici doi ani de la urcarea pe scaunul vlădicesc de la Alba Iulia a mitropolitului Sava Brancovici, *Cazania lui Varlaam* (Iași, 1643) cea care vestea cuvântul lui Dumnezeu în limba română este adusă în Vidicul Gurghiului, cumpărată de popa Grigore din Sedriaș (Mura Mare): “și am dat drept (pe dânsa) 18 florinți. La tocmeală și la datul banilor și la adălmaș au fost oameni de omenie, anume Suci Toader, Suci Iorut, Copos Onea... În zilele craiului Apafi Mihai și a vlădicăi Sava. Anul 1667 luna februarie 24”¹.

În 1675 se convoca Sinodul bisericesc la Alba Iulia în care mitropolitul Sava Brancovici ia măsuri de înviorare a vieții moral-religioase a preoților și credincioșilor din Ardeal cum ar fi: “Cuvântul lui Dumnezeu ca să se vestească în limba noastră, rumânește carele ne-am născut ca s-o înțeleagă toți creștinii; Popii cari nu să învoiește cu rumânie, ce tot cu sârbie, unii ca aceia Dumnezeu făcu și pedepse, și de cătră poporeni urăciune; Iară pîntru ca să se mai întărească și pruncii, nefiindu în școală unde să învețe, tot creștinul să-și ducă pruncii în biserică și popa după ce va isprăvi slujba bisericii să facă știre să se strângă pruncii în biserică să-i învețe. Care cărți sunt scrise și scoase pre limba rumânească să citească și să se învețe în biserică creștinilor și într-alte locuri unde va fi lipsă”². La aceste îndemnuri ale mitropolitului, Bochai Lup din Mihai Viteazu aduce pe valea Tîrnavei Mari *Cartea românească de învățătură* a lui Varlaam „pintru mulțimea păcatelor sale și a soțu său, și tot rodului și a dat în Zoltan (Mihai Viteazu) să-i fie pomeană neuitată în veci și nemuritoriu nume să aibă pe lume. A să pomeni în Șapa(r)teacu. Știe doamne sufletul lui Bochnai Lup și a soțu său și a părinților săi și a moșilor săi și a strămoșilor lor și a norodului lui până la al 17-lea rod a viilor și a morților, întru dulce împărăție(a) Ta Doamne. Această carte nu o am dat a popă fugător din sat ci o au dat bisericii din Zoltan (Mihai Viteazu). Frate, nice o soră, nice nepot, nice nimeni din rudenie să nu fie volnic a o prețui al doile (al doilea) rându pentru că-i pomeană... Și când a cumpărat craiul au fost Mihail Apafi, vlăd(ică) au fost Sava Brancovici meșita iunie 20, 1675”. Câteva luni mai târziu același proprietar o donează bisericii Ferihazului (Albești) unde o găsim și astăzi.

Când au fost "vleat" 1673, pe când "au venit împăratul Mah(o)met la Hotin și au luat Camenița și alte cetăți până la Liov în luna lui iul(ie) 8 zile. iar când s-au întors în luna lui noiembrie în 13 zile și au pus d(o)mnul în Țara Moldovei pe Ștefan, feciorul lui Petriciaico, vl(eat) 7181 (1673)", se cumpăra *Cazania lui Varlaam* (ajunsă pe la începutul sec.al XVIII-lea la Șpartoc lângă Sighișoara), pentru biserica din Șcheii Brașovului "u(n)de iaste hramul s(fin)ții Nicolae ca să fie lor pomeană și părinților iară cine să va smente de a o lua den sv(i)nta besearică ce mai sus scrie, a o vende sau a o da cuiva fără știrea cititorilor cei ce o au cumpărat, acela om...să fie părăs(it) (de) s(fin)tu Nicolae la z(i)ua de județ". Poate că acest exemplar, este cel căutat de brașoveni și menționat într-un document la 3 august 1773 cu titlul *1 Păucenie românească de la Varlaam de la Moldova*³, păstrat la Șpartoc ca un sfânt odor cum ne spune popa Georgie Săcuil și popa Andre pe la 1804. O altă însemnare dă date despre cumpărători și cei ce au legat cartea "această carte numită Evanghelie au cumpărat-o popa Vasile și Gligorie Pă(s)tărn(ac) și Adonie Maxăm și cu toți poporeni și a dat pentru ea 13(?) galbeni și a înnoit pentru 5 orți Vasile și tovarășul lui Gherasie și a dat-o la biserica unde este hramul aducerii moaștelor sfântului părintelui nostru ierarhului și făcătorului de minuni Nicolae. Dacă cineva ar cumpăra-o și ar lua-o fără vină așa să fie proclat, triclat, anathema și lipsurile și nevoile și la cea strașnică judecată, să aibă judecată și să știe. În veci amin. În anul 7181 (1673)." Popa Vasile putea fi dascălul Văsi, cel trimis în deceniul al 6-lea la Sava Brâncovici împreună cu Ion, feciorul Florei Ciorbea care "au mers la Bălgrad și tot au venit nepreotit"⁴. Pe valea Mureșului superior ajunge în 1776 tot pe vremea vlădicăi Sava o *Ucitelnă* ce "o au cumpărat Văscul, feciorul lui popa Blaga din Soveșd (Coveșd n.n.azi Pietriș). Și o au cumpărat în zilele lui Apafi Mihail, craiul Ardealului și mitropolit Sava"⁵. *Cazania* poartă pe pe filele ei însemnarea lui Ștefan Moldovan, protopopul Fărăgăului și a Panticului, martirul revoluției de la 1848, omorât în dealul Sîngeorgiului de Mureș, împreună cu nepotul său Constantin Romanu Vivu.

Un alt vlădică, hotărât să cheltuiască efort și bani pentru cărți românești, este Varlaam de Daia cel ce pleacă la Brașov la 23 decembrie 1685 către curtea lui Șerban vodă pentru a fi hirotonisit⁶. Și în timpul păstoriei sale (1685-1692) se cumpăra, pentru satul Pogăceaua, de pe Câmpie, acel dar făcut de Vasile Lupu către toată seminția românească: "cu vrerea Tatălui și cu îndrumarea Fiului...26 florinți am dat (pentru) neamul mieu, strămoșilor și moșilor și părinților și fraților și surorilor și a tot rodul mieu". Îl cumpăra popa Nicolae Grama purtător de gând a cărții în 1686, "în vremea crai(ului) Apafi Mihai și vădica Varlaam". În 1687 se cumpăra "dezlegată și deîntâi lipsă filele", de la Cîrlig din Moldova, de popa Toader din Sinjeorț (Sfintu Gheorghe), pe când era protopop Toma din Dîmb și mitropolit "kir Varlaam de Daia", o altă *Cazanie* cu o circulație intensă pe Câmpie, stabilită (nu știm exact anul) definitiv la Voiniceni.

Cărțile întoarse din slovenește⁷ de mitropolitul Varlaam în tipografia sa de la Alba Iulia, *Ceasloveful* și *Molitvenicul* au ajuns și în sate e mureșene la Luieru, Nadăș, Șardu Nirajului și Daia.

În anul de cumpănă 1699-1700 pe când românii din Ardeal intră sub cea mai neagră asuprire, mitropolitul Atanasie Anghel tipărește la Alba Iulia *Chiriadodromionul*, cu sprijinul domnitorului Constantin Brâncoveanu. Pe acesta îl cumpăra în chiar anul apariției, popa Ștefan din Sînmihai "chiar din mâna vlădicăi cu 20 florinți anii de la H(risto)s 1700 m(eș)ia iu(lie) 2 zil(e). Iară cine o va fura sau o ia cu meșteșugu de la acestu să pie(ie) ca Sodum și Gumur să să spargă ca Arie și să me(a)rgă suflet(ul) unde zbură piatra în patru ai"⁸. Popa Ștefan din Sînmihai semna împreună cu cei 25 de preoți și cu mitropolitul Atanasie actele Sinodului celui mare din 14, 15 septembrie 1700 privind unirea cu Roma⁹.

În secolul al XVIII-lea încep luptele confesionale, se persecutau și se băteau românii între ei spre bucuria dușmanilor care zi de zi se amestecau în traiul nostru¹⁰.

Frământările împotriva uniției au început în 1744 când călugărul Visarion Sarai "serbu, fanaticu"¹¹, cu scrisoarea de recomandare din 12 februarie 1742 dată de arhiepiscopul sârb Arsenie Ioanovici Sacabent, străbate mănăstirile din Banat și Transilvania cu *cujetul cel mai curat*, cum îl vedeau unii, și ca *turburătorul păcii religioase*, cum îl considerau alții¹². Vestea cea bună despre Visarion Sarai ajunge pe Târnava Mică, la Supădure la popa Iosif care ne lasă scris pe coperta de lemn a Cazaniei lui Varlaam următoarele: "În anul 1744 au fost o stea cu coadă pe ceriu și atun(cia) au venit un om sîrbu care pe aci (a) fost pesemne de au făcut între creștinii pe multe locuri împărăchetură în toată Țara Ard(e)alului. Scris-am eu popa Iosif jurat(ul) săborului mic. Supădure"¹³.

Alți doi propovăduitori antiunioniști, ridică satele de pe Mureș și Câmpie între anii 1759-1760. Este Ioan Molnar zis Tunsu din Sad, arestat pentru "cuvântările care le-au ținut în satul Pogăceaua și în învecinatul sat Sîrpetru cu prilejul târgului de țară"¹⁴, și dus în cetatea Târgu Mureșului, și Sofronie din Cioara cel batjocorit în versuri. Într-un manuscris folcloric de la sfârșitul secolului al XVIII-lea: "O, Abrut, oraș frumos/. În țară ai fost vestit/ Precum erai de tocmit/ Dar acum te-au înșălat./ Acest Șofran blăstămat,/ D n Cioară, de loc, om rău/ Și fără de noroc./ Mumă-sa era rumâncă/ Rea de lucru și împuțită/ Tată-său au fost porcari./ și Șofran mare tâlhari"¹⁵, dar și cel admirat, că ajunsese să aibă în mână mii de oameni care-i ascultau cuvântul¹⁶.

După 60 de ani de plângeri și memorii la curtea de la Viena s-au îndurat împărăția să dea un episcop ortodox de neam sârb pe nume Dionisie Novacovici instalat la Brașov și apoi la Râșinari¹⁷. În 1762 ajunge acest episcop la Cornăel, pentru a liniști spiritele încinse în urma dezbinării credincioșilor români din Târgu-Mureș, și poporul necăjit alerga la dânsul să se jeluiească. Este acuzat de autorități că a încasat taxe prea mari pentru hirotonirea preoților, pentru sfințirea bisericilor etc. Pentru sfințirea unei biserici credincioșii îi dădeau atâta pânză albă cu cât se puteau înveli pereții bisericii¹⁸.

Din 1770 îl găsim ca episcop al neuniților pe Sofronie Chirilovici venit la *mult necăjita biserica noastră din Ardeal*¹⁹, pe când se cumpăra pentru satul Grindenii *Penticostarul* (Râmnic, 1767), cum ne spune însemnarea: "Cade-să să ști că aceasta sfântă și dumnezeiască carte s-au cumpărat în zilele înălțatei împărătese Maria Tereza... în zilele prea sfântului arhieru neunit al Țării Ardealului, Sofronie Kirilovici". În anul următor, presupunem că a ajuns la Maiorești, cum deducem din inscripția de pe un chistornic: "S-au osfințit acest jertfelnic...supt biruința înaltiei sale prea osfințitei chesaro-crăiești și apostolicești Marie. Marie Teresii, împărătesei Ungarici prin pri(n)cesă Ardealului împreună împărățindu Iosif al doilea, imperatul și chesariul roman lor iproci cu osfințirea și slujirea Prea osfințitului Sofronie Kirilovics episcopul neuniților în M.P.Ardealului în Huduc (Maiorești) la anul 1761 (1771 n. n.) luna lui maiu 15"²⁰ Și tot în vremea păstoriei sale se judecau pentru *Antologhionul* (Râmnic 1705)²¹ două familii, Chinceș și Baci din Valea: „de au scos-o cu leje...acum (în anii) de la H(risto)s 1772. S-a fost stricat cartea foarte tare...și au dat de o au legat bani drepti 8 mărieși... Scris-am eu popa Marcu Zugravul ot Andrașfalău (Sîntandrei). Și s-au legat în zilele împăratului Iosif al doilea fiind episcop în partea neuniților Sofronie Carloviț, protopop Nicolae ot Malonfalău (Morești)".

Ghedeon Nichitiți este episcopul instalat la Sibiu în anul 1784 care deși sârb de neam s-a arătat cu multă dragoste față de păstoriții săi ortodocși români²². Aceasta se poate deduce și din însemnările lăsate pe filile cărților vechi românești. Pe *Evangelhia* (București, 1742) de la Daneș preotul Teodor scria "...Vinerea paștilor au venit vestea că înălțatul și precucernicul împărat Iosif al 2-lea (ne-ar fi dat un nou) arhieru... vestea ce v-a venit l-ar

fi numele Gavril Godeon, din care vestire înălțatului împărat îi facem mulțămire pentru acest bine mare“. Vestea cea bună ajunge și la Sincrai, pe *Evanghelie* (București, 1742) se nota: “Să se știe de când au venit episcopul Ghedeon în Țara Ardealului, anii domnului 1784“. În cea de a treia vizită în Transilvania a împăratului Iosif al II-lea, *venit să îndulcească pe poporul României către casa și domnia sa*²³ pe când drumul îl ducea pe la *Medeașiu, M.Osorheiu* (Târgu Mureș)²⁴, în vara lui 1786 era însoțit după cum deducem din însemnarea de pe *Catavasierul* (Blaj, 1769) de la Șardu Nirajului, de episcopul Ghedeon: “...Când au venit împăratul în Ardeal; când au venit în Ardeal ci(n)stitul, apoi monacu s-au dus din Ardeal. Atunci piste tot frunzi de fagu pe toate dealurile, în câ(m)pie. Și când au venit împre(ună) (cu) epis(copul), Sibiu în luna lui august zi întâi luna lui mai, fiind prorocul Irimie“. Și tot în anul vizitei împăratului, în 11 decembrie picta popa Marcu Vlașcovici două icoane pentru satul Comorj²⁵. Pe spatele celei ce-l reprezintă pe Isus Pantocrator zugravul face următoarea inscripție: “Această icoană s-au făcut cu cheltuiala popii Niculă ot Chinceș în zilele înălțatului împărat Iosif al doilea la leat 1786, când au bătut bruma ha mare ...Și s-au zugrăvit de mine multgreșitul popa Marcu Zugravul Vlașcovici... vlădica în partea uniților Ioan Bob, în partea neuniților Gideon, protopop Petru Maior ot Maghiar Reghin, neunit protopop Mihail ot Idicel“. Episcopul Ghedeon deschide în anul 1786 la Sibiu o școală pentru pregătirea învățătorilor români și ca profesor îl aveau pe Dimitrie Eustatievici, directorul școlilor neunite din Transilvania²⁶.

După acești episcopi de neam sârb, scaunul episcopal din Sibiu rămâne vacant timp de 14 ani. Treburile episcopiei sunt conduse de Ioan Popovici și apoi de Nicolae Huțovici pe post de vicari²⁷. Ioan Popovici semnează numirea de preot a lui Nicolae Panovici primul dascăl al școlii ortodoxe din Târgu-Mureș în care se spune: „După pofța și cererea dumneavoastră pentru lipsa și trebuința de preoți, Prea înaltele locuri milostivește bine au voit a Vă mângâia. După care cerere și consistoriul după toate adevărurile date numitului Nicolae Panoviciu prin care la trebuincioasele locuri arătându-se după prea înaltă rânduială, pe cale împărătească la legiu(itul) arhieru. Mai sus numitul Nicolae darul sfintei preoții dobândind de unde acuma la parohia dumneavoastră trimițându-să...Sibiu, 1 noe(m)vrle (1)796. Din Conzistor neunit Ioan Popovici vicari(ul) clerului neunit²⁸.

De abia în 1810 se îngăduie protopopilor ortodocși din Ardeal să se întrunească la Turda pentru a-și alege un episcop de neam român în persoana lui Vasile Moga. Prin adresa din 13 august Gubernul scrie Consistoriului: “Maiestatea Sa cesaro crăiască sub 26 maiu s-au îndurat a încuviința cererile cele repetite ale clerului. Să se aleagă un bărbat activ și calificat carele știe limbile naționale și cu deosebire limba românească precum și lejile și constituțiile, obiceiurile carele sunt în acest principat“²⁹. Se mai aprobă cu această ocazie 4000 de florini din care să se înființeze un seminar și mai multe școli normale. În primul an al păstoriei lui Vasile Moga s-a deschis la Sibiu cursul de teologie de 6 luni pentru pregătirea viitorilor preoți³⁰. Cum se formau Preoții ortodocși, ne spune Ilie Șerban din Țeline în *Verșul Sibiului*: “Osteneale agonisite/ În Sibii în 6 luni/ Fie cât de mulți îi pui/ Guberne! Ce ai gândit/ Când aceasta ai hotărât/ Că di aci din Ardeal/ Să fac preoți cu amar“³¹. La acest curs de teologie se pregătește ca preot Ștefan Branea din Aluniș, viitorul protopop al Mureșului Superior, care în *Verș la trei sfinți* face elogiul episcopului Vasile Moga: “Pre al nost sfânt arhieru/ D(oa)mne păzește-l de rău/ Și-i dă zile îndelungate/ Foarte mare sănătate/ Zile multe dăruiește/ Vasile să numește-l de rău/ Dreapta sfântă îi sărutăm/ Mulțămită toți îi dăm/ Că ne dă el la mulți pâine/ Supt a lui aripi ne ține“³². În anul 1834 învățau aici și alți elevi de pe valea Mureșului superior, cum găsim notat pe filele cărții *Ușa pocăinței* (Brașov, 1812): “Anul 1834 m-am fostu dusu la Sibii se mă fac popă Ciobotani de Toplitze, Giorgie Ciobotar, Popovici Giorgie, cu bunul Jita, dinu Toplitze. Aleluia!“³³. Paralel cu seminarul de teologie

s-a deschis și cursul pentru pregătirea învățătorilor de 6 săptămâni³⁴. Directorul școlilor era Moise Fulea căruia același Ștefan Branea, ca tânăr teolog, îi închină *Versul scolasticilor*: "Domnul director ce trăiaște/ Moisi Fulea să numește/ Școalele să le întărească/ Și mulți ani să ne stăpânească/.../ Toată ceata preotească/ Așa zice: -Să-nflorească/ Însuflețească, înmulțească/ Școalele să le întărească"³⁵. Și pe când Simion Colonzan din Șardu Nirajului primea diaconia în 22 martie și preoția în 24 martie în anul 1824 din mâna episcopului Vasile Moga profesor, la Sibiu era Ioan Moga, cum găsim consemnat pe un *Catavasier* (Blaj, 1769)³⁶. În 1821 este sfințit ca preot și Ștefan Cioloca din Gorenii, menționează făcută pe *Predicile* lui Petru Maior (multe exemplare sunt aduse la Sibiu de Vasile Moga pentru a le difuza studenților și preoților ortodocși): "Această predică este a popii Ștefan Cioloca paroh Seplac (Gorenii) și am dat pe dânsa 10 zloti în Sibiu luna lui noiembrie în una zi, în anul 1820... Am primit diaconia dechemvrie 17, 1820 iar darul preoției septemvrie 8, 1821 să se știe"³⁷. Pentru a-i face rost de cele trebuincioase acestui preot, se deplasează personal la Gorenii episcopul Vasile Moga, care întocmește un contract cu credincioșii locului, atașat la sfârșitul *Evangeliei* (Râmnic, 1766): "Jupânul Nagy Ianos din Deda Seplac se făgăduiește și dă pe sama parohului neunit al locului Ștefan Cioloca, un pământ într-o parte și alt pământ într-altă parte până când va fi josagul sub mâna dumisale. Jupânul Nagy Georg altmenea de aci înainte dă numitului mai sus preot un pământ într-o parte altul în alta până când va trăi dumnealui. Scris-am Dedrad Seplac 8 iunie 1824 fiind de față în vizitație canonică eu episcopul Vasilie Moga. Așisderea ficatorul Staghilă Iacob din Luieri dă numitului preot un pământ în hotarul Seplacului pâne ce va trăi dăruitoriul. Episcopul Vasile Moga. Dumnealui Rad Onie altmenea dăruiește un pământ de hrană parohului până ce va trăi. Episcop Vasile Moga. Mureșean Andrei dăruiește preotului sus(pomenit un) dărab de iarbă. Câmpean Ion un cărucean de fân pe an până ce va trăi. Jupânul Dobra Vasilie loc de un car de fân pînă va trăi. Dobra Gligoraș dăruiește tot un pământ de două lături. Ilanăș Grigore din Erde-Săcal (Săcalu de Pădure) dăruiește un loc de un car de fân în hotarul Seplacului preotului mai sus pomenit. Jupânul Densetori Ianos din Seplac se făgăduiește că în tot anul va da preotului rumânesc o merță de bucate. De la Săcal, Șandor Costan făgăduiește preotului tot anul câte o merță de grâu"³⁸. Cu tot efortul lui Vasile Moga, în anul 1829 preotul Ștefan Cioloca trece la uniți cu tot satul. În 1843 se sfințește la Sibiu pentru satul Cucerdeea, preotul Vasile Baci, lucru consemnat pe un *Triod* (Blaj, 1771): "Eu popa Vasilie Baci fiind paroh în satul Cucerdeea din anul 1843, 24 zile decemvrie. Preotit în Sibiu de Măria Sa episcopul Vasilie Moga". Tatăl popii Vasilie, Simion a trebuit să ajungă în 1803 la Arad ca să primească darul preoției din mâna episcopului Pavel Abramoici³⁹.

De-a lungul activității sale ca episcop ortodox, Vasile Moga participă la multe sfințiri de biserici în județul Mureș. Pe valea Mureșului superior, în 1816 pentru biserica din Săcalu "s-au zugrăvit în vremea împăratului Francisc, m tropolit Vasile Moga, preot Chiril cu ajutoriul jupânului Simeon Cengher și cu tot satul. S-au zugrăvit în anul de la H(risto)s 1816, în luna lui septemvrie. Și s-au zugrăvit de mine smeritul Ștențel Condrat"⁴⁰. În anul 1824 ajunge din nou în aceste locuri, în 12 mai sfințește biserica din Idicel, în 27 mai cea din Potoc (Deleni), în 3 iunie cea din Stânceni unde având știre despre destrăbălarea poporului a refuzat să stea peste noapte la unul din credincioși și a dormit în tinda bisericii străjuț de patru bărbați din sat⁴¹. În 5 iunie sfințește biserica din Râpa de Sus (Vătava) și în 25 iunie pe cea din Râpa de Jos. Aici preotul Nicolae Popovici cu câțiva credincioși trecuse la uniți⁴². Preotul satului Râpa de Jos, Vasile Matei, ne spune că sfințirea ar fi avut loc pe data de 24 iunie, cum consemnează pe filele *Minologhionului* (Blaj, 1781): "Biserica noastră cu hramul Înălțarea Domnului zidită în veacul al 18-lea s-au sfințit prin epp(iscop)ul Vasile Moga în 24 iunie

1824. Și s-au reparat din nou ridicându-se zidul cu 11/2 metri în 1900⁴³. Tot în această lună de vară, iunie, episcopul nu ocolește nici satele din împrejurimile Târgu-Mureșului ajungând la Cornățel unde semnează pe Protocolul botezaților⁴⁴. Cu sprijinul său se ridică în 1836 biserica din Cerghezul "în zilele lui Vasile Moga episcop"⁴⁵, și cea din Stânceni în 1847⁴⁶, și se zugrăvea de Ștențel Condrat biserica din Luieriu în 1838 "în zilele pre înălțatului împărat Ferdinand și preasfințitului domn Vasile Moga și era protopop Zaharie Matei din Nadășa"⁴⁷.

NOTE

- 1 F. Dudaș, *Cazania lui Vurlaam în Transilvania*, Cluj Napoca, 1987, p.221.
- 2 T. Cipariu, *Acte și fragmente latine românești*, Blaj 1355, p.207.
- 3 F. Dudaș, *op.cit.*, p.310.
- 4 R. Tempea, *Istoria sfintei biserici a Scheilor Brașovului*, 1969, p.63-66.
- 5 L. Ureche, *Cazania lui Vurlaam din județul Bistrița Năsăud*, în "Marisia" XV-XXII, 1985-1992, p.356.
- 6 N. Iorga, *Sate și preoți*, București, 1902, p.85-86.
- 7 *Ibidem*, p.86.
- 8 Parohia ortodoxă Moșa.
- 9 *Șematismul veneratului cler al Arhiepiscopiei Metropolitane greco-catolice române*, Blaj, 1900 p.492-493.
- 10 Șt. Meteș, *Realțiile bisericii românești ortodoxe din Ardeal cu Principatele Române în veacul al XVII-lea*, Cluj, p.211.
- 11 G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, Sibiu, 1883, vol I, p. 422
- 12 A. Șaguna, *Istoria bisericii ortodoxe răsăritene universale de la întemeierea ei până în zilele noastre*, Sibiu, 1860, p.182.
- 13 Parohia ortodoxă Cuștelnic.
- 14 A. Șaguna, *op.cit.*, p.183.
- 15 În colecțiile Muzeului Județean Mureș.
- 16 N. Iorga, *op.cit.*, p.252-254.
- 17 M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, Sibiu, 1972, p. 258-259
- 18 T. Popa, *Monografia orașului Tîrgu-Mureș*, Tîrgu-Mureș, 1932, p. 236
- 19 A. Șaguna, *op. cit.*, p.185-186.
- 20 *Șematismul*, 1900, p.492-493.
- 21 Parohia ortodoxă Valea.
- 22 M. Păcurariu, *op.cit.*, p.260.
- 23 G. Barițiu, *op.cit.*, p.485.
- 24 *Idem*, p.486.
- 25 Parohia ortodoxă Lăpușna
- 26 M. Păcurariu, *op.cit.*, p.260.
- 27 *Ibidem*, p.261.
- 28 Document păstrat în colecțiile Muzeului Județean Mureș.
- 29 A. Șaguna, *op.cit.*, p.191-194.
- 30 M. Păcurariu, *op.cit.*, p.261
- 31 G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, București 1992, vol.III, p.405; E. Mihiu, "Pe Mureș și pe Tîrnave", *manuscrise folclorice de la începutul secolului al XIX-lea*, în "Marisia", XXV, fascicola Etnografie și artă populară, 1996, p.167-168.
- 32 G. Ștrempel, *idem*, vol.I, p.246; E. Mihiu, *idem*, p.152-153.
- 33 În colecțiile Arhivelor Statului, filiala Mureș.
- 34 M. Păcurariu, *op. cit.*, p.262.
- 35 E. Mihiu, *op.cit.*, p.153.
- 36 Parohia ortodoxă Șardu Nirajului.
- 37 Parohia ortodoxă Săcalu de Pădure.

38 Parohia ortodoxă Lunca.

39 Parohia ortodoxă Cucerdea.

40 I. Cristache Panait, *Biserici de lemn, monumente istorice din Episcopia Alba Iuliei, mărturii de continuitate și creație românească*, Alba Iulia, 1987, p. 180.

41 S. Stanca, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga*, Cluj, 1939, p.53.

42 *Ibidem*.

43 Parohia ortodoxă Râpa de Jos.

44 Colecțiile Arhivelor Statului, filiala Mureș, fondul Sincrai.

45 I. Cristache Panait, *op.cit.*, p.294.

46 *Ibidem*, p.336.

47 *Ibidem*, p. 286.

THE ORTHODOX CHURCHES IERARCHES RECORDED ON THE OLD ROMANIAN BOOK OF THE MUREȘ COUNTY. FROM SAVA BRANCOVICI TO VASILE MOGA (Abstract)

High ierarches through the blessing and their agreement with the archpriests, together with the priests and the inhabitants have bought of the princely printings from Iassy, of Suceava's church, from Râmnic or Bucarest or the Blaj's princely a printing press.

The Romanians of the Transylvania's centres from Mureș, Niraj, Târnave and Câmpie waited that thees books to become the object with an unify role of language and in the resistance reinforcement in the traditional faith.

On the old Romanian book leaves from Mureș country there are recording the Orthodox Church ierarches from Ardeal which had sheperded the orthodox believer cummunity from Sava Brancovici to Vasile Moga, with other new information about the churches and confessional schools, about the effort concerning the Romanian community for the cultural and national emancipation.